

*Олеся БЕНЧАК,
аспірант ДВНЗ «УжНУ»*

**УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РАДА ПРЯШІВЩИНИ
ТА ПРОБЛЕМИ РУСИНСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
МЕНШИНИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ
(1945-1952рр.)**

Короткий період існування Української Народної Ради Пряшівщини, яка вийшла з національно-визвольних змагань південнокарпатських українців за своє державне самовизначення, найповніше відображає патріотичне піднесення народних мас цього регіону, їх волелюбність і непохитність у боротьбі за краще життя та посилене прагнення до об'єднання свого краю з Закарпатською Україною. У складних повоєнних політичних, соціально-економічних та культурно-політичних умовах діяльність УНРП наражалась на низку перешкод, зовнішніх і внутрішніх непорозумінь, які різнозначно позначили її оцінку у повоєнному процесі українського населення краю. Складність дослідження ролі УНРП у національно-об'єднувачому і державотворчому процесі південнокарпатських українців, пояснюється тим, що після включення Закарпаття до новоутвореної Чехословацької Республіки 1919р. вони були розмежовані адміністративно-територіальним, а з 1939 р. й державним кордоном.

Хоч про Українську Народну Пряшівщину написано немало, однак вона досі ще не знайшла належної об'єктивної оцінки в історії.

У 1875 році географи зі старого Угорського королівства спорудили пам'ятник у віддаленому регіоні країни, який мав напис: "Точні прилади підтвердили, що на цій точці, де широта і довгота пересікаються, знаходиться центр Європи". Більш ніж через сторіччя, у 1977 році, було

споруджено другий пам'ятник для відзначення центру континенту, що знаходиться у точці перетину двох ліній: перша веде з арктичного узбережжя Норвегії на півночі до берегів Криту на півдні, друга — з берегів Ірландії на заході до Уральських гір на сході. Місце цих пам'ятників знаходиться біля села Ділове (колишні Требушани) у підніжжі північно-центральных Карпат. Ця територія споконвічно була заселена східними слов'янами, які називалися карпатськими русинами, руснаками або просто руськими людьми. Таким чином, у географічному відношенні русини не периферійна група, а радше та, чия батьківщина – Карпатська Русь – знаходиться буквально у серці Європи.

Згідно з теперішніми міжнародними кордонами русини живуть на більш-менш компактній території у межах трьох країн: України, Словаччини та Польщі. Також існує невелика група русинів на території колишньої Югославії – нащадки іммігрантів, які покинули карпатську землю у XVIII та XIX століттях.

Важливо пам'ятати, що мається на увазі під визначенням *русин*. Традиційно східнослов'янські поселенці Карпатського регіону називали себе русинами або ж руснаками (місцевий варіант). Однак у двадцятому столітті, а особливо у його другій половині, історичні назви русин (руснак) були зміненими на інші, як, наприклад, українець на Закарпатті (Україна), в Словаччині (передусім на Пряшівщині) або лемко у Польщі. Існують також русини, які відмовилися бути об'єднаними з будь-якою зі східнослов'янських груп, тому ототожнювалися з панівними національностями країн, у яких жили: з поляками у Польщі чи словаками у Словаччині. Ці зміни у національному самовизначенні у багатьох випадках відбулись поступово, спонукою до них стали або переконання, або ж національна асиміляція, особливо у національно змішаних родинах. В такому випадку діти часто

ототожнювали себе або своїми батьками з домінуючою національністю – словацькою або польською. Однак здебільшого зміни у термінології були результатом урядових наказів, у яких назва *русин* була забороненою в офіційному вжитку як, наприклад, це сталося після 1945 року у радянському Закарпатті та у Польщі, а з початком 1950-х років – у Чехословаччині. Наслідком стало те, що у межах однієї етнолінгвістичної групи, одного села, а іноді навіть однієї сім'ї, були люди, які називали себе по-різному: русинами, лемками, українцями, словаками та поляками. Більше того, східнослов'янські назви – русин/руснак, лемко, українець – дехто вважає синонімами, а інші переконані, що ці терміни взаємно виключаються. Іншими словами, дехто вважає, що *русини* – це просто стара історична назва українців і що *лемко* – це регіональна назва українців; інші переконані, що терміни *лемко* чи *руснак* є регіональними формами для русинів, народу, який є відмінним від українців та інших національностей.

Слід зауважити, що підраховане число русинів (1,2 мільйона) стосується усіх людей однієї лінгвістичної та етнографічної спільності, незважаючи на те, як вони себе ідентифікують на папері, в паспорті чи за переписом населення. Наше зацікавлення спрямоване у першу чергу на сучасний рух русинів або на ту частину групи (точні цифри невідомі), яка вважає себе окремим народом.

Кілька сторіч русини належать до автохтонного населення регіону, що простягається вздовж південних та північних схилів північного хребта Карпат. Ця територія в наші дні належить чотирьом державам: Україні (Закарпатська область), Польщі (лемківський регіон на північному сході країни), Словаччині та Румунії (Мармароська область). Невелика частина русинів знаходиться й у північно-східній частині Угорщини, а від XVIII ст. – в області Воеводина в Сербії та Срему в Хорватії. Від кінця XIX ст. багато русинів

живуть у діаспорах Сполучених Штатів Америки, в Канаді та інших країнах усіх континентів. Більшість русинів Словаччини проживає в її північно-східній частині. Раніше це була північна частина Спішської, Шарішської та Земплінської жуп, а від 1946 р. – це області Бардейов, Гуменне, Медзілаборце, Сніна, Стара Любовня, Стропков, Свидник та Прешов. Сьогодні 87,4% русинів живе у Прешовському краї, найбільше – в області Медзілаборце (5121), Свидник (3529), Сніна (3487), Гуменне (2306) та Бардейов (2167) [6]. За М. Мушинкою [1], на 2000 р. на території Східної Словаччини компактно проживало приблизно 122000 чол. русько-українського походження. Можливо, дехто вважає цю цифру завищеною. Але, за даними статистики, на 2001 р. у Словацькій Республіці проживало 24 201 русинів та 10 814 українців, разом – 35 015 чоловік.

Останнім часом люди, незважаючи на своє походження, краще воліють пристати до етнічної більшості країни, вбачаючи у такому виборі кращі перспективи життя й розвитку для себе і своїх дітей. Перепис населення 1991 р. був справді демократичним: кожен громадянин мав змогу зголоситися до тієї чи іншої національності. Його результати були катастрофічні: 17 197 русинів та 13 280 українців, разом 30 477 чоловік, що є лише четвертою частиною з усіх, хто справді має русько-українське походження і проживає на території Східної Словаччини. Тобто понад три чверті членів нашої національної групи добровільно зголосилися до словацької національності, незважаючи на своє походження та факт, що переважна більшість з них користується лемківською говіркою, яка є діалектом української мови.

Становище русинсько-української меншини невітшне, асиміляція набирає великих обертів. З 250 сіл, у яких живуть русини-українці і в яких хоча б при одному перепису населення з 1890 по 1980 р. понад 80% населення

зголосилося до руської (української) національності, вже під час перепису населення 1991 р. лише у 21 населеному пункті більше 50% зголосилося до руської (русинської) або української національності. Це при тому, що в русько-українських селах Східної Словаччини (на відміну від українських сіл у сусідній Польщі) ніколи не було масового виселення місцевого населення і заміни його населенням іншої національності. Русини-українці у Словаччині добровільно зрікаються своєї справжньої національності й добровільно пристають до словацької національності. У багатьох селах молоді батьки зі своїми батьками та ровесниками говорять місцевим діалектом, а з власними дітьми – словацькою літературною мовою. У містах – це суцільне явище. Навіть молоді батьки, для яких українська чи русинська мови є справою професії (педагоги, журналісти, працівники культурно-освітніх установ та громадських організацій) із власними дітьми та онуками говорять словацькою. Словацька мова є офіційною мовою майже в усіх русько-українських селах: нею ведуться сільські збори, передачі в місцевих радіовузлах і т.ін. навіть у тих селах, де понад 50% населення вважають себе руської або української національності, не було випадку, щоб громада домагалась свого законного права – вживання рідної мови в офіційних стосунках.

Україна дуже швидко втрачає велику частину свого народу. І причин такого стану є декілька. Кожна цивілізована держава, у тому числі й Україна, повинна піклуватися про представників свого майоратного етносу, які живуть на територіях інших країн. Але від початку своєї незалежності Україна особливо не переймається проблемами діаспори, про що неодноразово йшлося на Міжнародному конгресі «Українська освіта в світовому просторі» (2006). Усі представники від українських діаспор говорили про

відсутність державної підтримки – брак коштів, нестача шкіл, учителів, навчальних програм, підручників і т.ін. Але ж очевидно, що зберегти національну свідомість зарубіжних українців можна тільки за допомогою культурно-просвітницької роботи.

Протягом усієї історії України українська діаспора відігравала величезну роль у збереженні та розвитку її національної, духовної і матеріальної культури, сприяла піднесенню національної свідомості та налагодженню культурних зв'язків українців усього світу. Але потихеньку минають ті часи, коли діаспора допомагала вижити Україні. Нині настав момент, коли Україна має допомогти вижити діаспорі.

Серед причин нечувано швидкої асиміляції Юрій Бача називає відверто асимілятивну політику Словацької держави, яка, хоч і робить деякі кроки назустріч українсько-русинській національній меншині, все ж не підтримує її достатньо. Юрій Бача також говорить про вину української інтелігенції Словаччини, священиків та національно несвідомих батьків, які своїми діями або бездіяльністю підтримують політику словакізації.

Що ж стосується ситуації з русинами в Словаччині. Товариство інтелігенції русинів Словаччини провело ґрунтовне дослідження серед жителів Східної Словаччини, яке покликане було окреслити сучасне становище русинської меншини, її погляди та переконання не лише щодо національної свідомості та самоідентифікації, а й стосовно всіх сфер життя суспільства та перспектив розвитку в регіоні. Одна з частин опитування стосувалася самоідентифікації. Було поставлено запитання про те, до якої національності респонденти записалися під час переписів населення 1991 та 2001 років. Відповіді були такими: у 1991 р. русинами записалося 51,2% респондентів, словаками – 30,1%, українцями – 13%, не

знають (чи не пам'ятають) 5,4% опитаних. У 2001 р. русинами вже записалося 69,6% опитаних, словаками – 24,1%, українцями – 6%, і до інших національностей віднесло себе 0,3% респондентів. Бачимо, що за десять років 7% опитаних з українців перетворилися на русинів чи словаків. Якщо вважати, що русини – це частина українського народу, то процес повернення до близьких коренів є природним.

Але у згаданому вище дослідженні маємо відповідь і на те, що думають респонденти про своє походження. Цікаво, що 32,2% опитаних ніколи не задумувалися про своє походження, 28,6% вважають, що походять від східних слов'ян, 14,2% бачать своїх предків у білих хорватах, 9% вважають, що вони є власне українцями, 6% – що вони є словаками східного обряду, 4,8% – думають, що походять від змішання українців, словаків та поляків, 2,7% вважають себе західною частиною російського народу, 0,9% – нащадками етрусків або дали інші відповіді.

Якщо розмежувати ці дані за віковими категоріями, то побачимо, що ніколи не задумувалися про своє походження більшість людей середнього віку (73,49%), так само відповіли 51,47% старших респондентів і 53,33% – наймолодших. Респонденти середньої генерації, очевидно, замолоду отримали дуже мало знань щодо свого походження, а нині вже не змогли поповнити ці знання. Навпаки, старша генерація ще зберегла в пам'яті деякі відомості про те, звідки походить, а молодші люди за останні десять років чули або читали досить багато інформації про русинів. Таку думку підтверджує і те, що графу «походження від білих хорватів» у людей 40 – 50-річного віку відмітило лише 9,6%, коли серед інших вікових категорій таку відповідь дало від 14 до 17% респондентів. Графу «українське походження русинів» найбільше відмічали респонденти, старші за 65 років

(16%), а серед інших вікових категорій «так» відповіли приблизно 9% опитуваних[5]. Тобто засоби масової інформації найбільше впливають на свідомість молоді, яка може й не прислухатися до думки старшого покоління.

Отже, бачимо, що боротьбу за виживання українських діаспор, зокрема у Словаччині, треба починати з консолідації зусиль українських організацій та українських громад за кордоном. У кожній країні, де живуть українці, є люди-ентузіасти, які всіма силами стараються зберегти рідну культуру й мову, передати їх новим поколінням українців. Таких лідерів ми маємо підтримувати в першу чергу. Українські освітні організації плідніше працюватимуть, налагодивши зв'язок одна з одною, маючи можливість ділитися досвідом, навчальними матеріалами та натхненням. Найважливішими осередками збереження й розвитку національної культури є школи. А українські та русинські школи у Словацькій Республіці невпинно зникають, мову викладання міняють з української та русинської на словацьку. Але ж виховання дітей материнською мовою є основним засобом збереження та укріплення національної свідомості, що означає і збереження та розвиток національної культури, як і інших етносоціальних та етнопсихологічних відмінностей народу. В усіх випадках зміна мови викладання з української на словацьку відбулася за бажанням батьків. Незважаючи на це, Словацька держава намагається утримувати українські школи навіть там, де кількість учнів є нижчою за встановлену норму (15 учнів). Це гарний приклад для України, яка повинна докласти всіх зусиль для повернення тисяч людей до рідного етносу, а з ними до України повернуться й серця їхніх нащадків.

Незважаючи на демократизацію суспільно-політичного життя нашої країни, період останніх 10-20 років для української меншини Словаччини характерний занепадом культурно-національного життя і таким

прискоренням асиміляції, якої у своїй історії, мабуть, і не пам'ятаємо. Таким чином, огляд розвитку нашого меншини в цей період є, в основному, і оглядом боротьби з такими тенденціями асиміляції, які носять як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. З об'єктивних причин можна навести такі, як глобалізація світу, сучасні технічні засоби зв'язку, міграційні процеси, обумовлені поганою соціально-економічною ситуацією, правове середовище, суспільно-громадський клімат і т. п. Суб'єктивні причини полягають, в основному, в низькій національній свідомості, малому інтересі до культурно-національного життя тощо.

З наукової точки зору ці питання обговорювалися на III Міжнародній конференції «Словацько-українські відносини в галузі мови, літератури, історії та культури української національної меншини в Словаччині і словацької меншини в Україні», яка відбулася 12-13 вересня 2002 року в Пряшеві. В рекомендаціях, прийнятих учасниками, підкреслюється, що при обговоренні розвитку української меншини в Словаччині, а також словацької в Україні потрібно керуватись науковими та історичними фактами і що у подальшому важливо прийняти законодавчі норми, які б чітко вказували на їх положення в суспільстві і державі, а також визначили організаційні основи та фінансування організацій, які повинні дбати про їх розвиток. Хоча основні проблеми культурно-національного розвитку русинів-українців Словаччини та їх вирішення були чітко визначені і на різних інших «домашніх» та міжнародних форумах, до позитивних змін не доходило. Це оберталось тим, що у багатьох членів меншини зростала апатія і недовіра до всього і до всіх. Коло людей, охочих брати участь у культурно-національному житті, продовжувало зужуватися, надалі зменшувалась кількість шкіл з українською мовою навчання і вивченням української мови.

У такій атмосфері, посиленій вкрай складним фінансовим становищем, Союзу русинів-українців СР та

іншим українським організаціям працювалося дуже тяжко. На всіх зборах, зустрічах і бесідах відчувався критичний дух, ніхто не приховував свого невдоволення, хоча в той же час люди висловлювали гордість з того, що багато речей, особливо у сфері культури, вдалося зберегти.

У серпні 2003 року дійшло до ліквідації Головної редакції національно-етнічних передач Словацького радіо в Пряшеві і до переселення її частини у Кошиці. Громадськість це рішення оцінила як грубе, нечутливе і некомпетентне втручання в культурно-національне життя русинів-українців. Як наслідок дійшло не тільки до деградації редакції в організаційній структурі Словацького радіо, але було, розірвано традиційні зв'язки, знизився рівень радіопередач. Ці зауваження та прохання були зосереджені в заяві делегатів ІV з'їзду СРУСР, яку було надіслано компетентним органам та установам. Як стало вже нормою, відповідь не прийшла ні з однієї.

Ці радіопередачі в той час мали значний вплив не тільки на всю русько-українську меншину, але й на словацьке населення Східної Словаччини, яке їх слухало зі значним інтересом. У той час щотижневий розклад передач редакції був 940 хвилин. Реальна продуктивність, однак, була вища, але й так становила лише 2% від загальної продукції Словацького радіо, хоча частка національних меншин (за винятком угорської) від всього населення Словаччини становила 4,5%. У той час як витрати на цю радіопрограму становили лише 1,4% бюджету Словацького радіо.

У цілому можна констатувати, що не існувало жодних прямих економічних, тим більше національно-культурних причини для переселення Головної редакції НЕП Словацького радіо з Пряшева до Кошиць. Уже тоді передбачалось, що переходом до Кошиць обмеження діяльності національно-етнічного радіомовлення не закінчиться. Незабаром це було підтверджено тим, що в

українській і русинській редакції дійшло до зменшення числа редакторів з чотирьох до трьох, отже на 25%, а з 1.9.2006 р. число редакторів було скорочено до двох, отже на 33%. У 2009 і в 2013 рр. відбулося значне скорочення програми і її перенесення до пізніх нічних годин.

Період після IV з'їзду СРУСР, який відбувся 18 грудня 2004 року, не привніс помітних зміни ні в національно-культурному, ні в соціально-економічне життя цієї меншини. У той час йшлося, в основному, про те, чи організація може брати участь у забезпеченні виживання русько-української національності як такої, які можливості існують для збереження її самобутності і в якій мірі може чинити опір асиміляції.

Дуже важливий стан був в українських школах, де кількість таких шкіл скорочувалася щорічно. І не тільки із-за малого інтересу батьків. Наприклад, в 2005 році були списані з мережі дошкільних установ з українською мовою виховання чотири дитячі садки Свидницького округу (у Капішовій, Церніні, Крайній Полянї і Грабівчику). Причиною мали бути недоліки в двомовній педагогічній документації, які виявила Державна шкільна інспекція.

СРУСР аргументував тим, що це були поверхневі висновки, без знання справи. Відзначалось, що в дитячих садках з українською мовою виховання стає проблемою нестача кваліфікованих вчителів, тому що їх навчання в Педагогічній і соціальній академії в Пряшеві було скасовано. Тому у пропозиціях до майбутньої Концепції освіти національних меншин у Словацькій Республіці у 2005 та 2007 роках вимагалось, щоб у цій школі було відновлено підготовку вчителів дитячих садків з українською мовою виховання. Ця вимога, як одна з восьми в галузі освіти, появилася і в матеріалах засідання Міжурядової словацько-української комісії. Але Міністерство освіти СР ці вимоги не прийняло й Уряд СР наприкінці 2007 року затвердив концепцію, в якій сім

з одинадцяти запропонованих завдань торкаються викладання державної мови.

На тодішні проблеми вказали і делегати V з'їзду Союзу русинів-українців Словацької Республіки в 2009 році, які у своїй заяві «...настійно закликають державні та самоврядні органи влади до компетенції яких належать окремі сфери культурно-національного життя русинів-українців, щоб поважали їх право на участь у вирішенні питань, пов'язаних з ними. Вони також висловили незадоволення вирішенням правового статусу національних меншин». Вони змушені були констатувати, що в Словацькій Республіці немає політичної волі прийняти закон про статус національних меншин і фінансування культурно-національних організацій, не кажучи вже про інші закони в цій галузі, які в даний час поширені в багатьох інших країнах. Делегати вимагають, щоб в СР був створений державний орган для розгляду питань, що стосуються національних меншин, оскільки Рада Уряду СР у справах національних меншин та етнічних груп не має повноважень щодо прийняття рішень і є лише консультативним органом. Так само вимагають від Міністерства освіти СР, щоб було розроблено комплексну систему управління освітою національних меншин, якою Концепція виховання та освіти національних меншин, затверджена Урядом СР 19.12.2007 р., взагалі не займається.

Окремим питанням є фінансування культури та засобів масової інформації національних меншин. Сучасна грантова система не уможливує фінансування діяльності культурно-національних організацій, лише – окремі акції та видання періодичної та неперіодичної преси.

Русини потерпіли від тоталітарного режиму, насадженого у Східній Європі протягом останніх чотирьох десятиріч. Тільки тепер виникає реальна можливість заглибити

несправедливості минулого та гарантувати майбутнє для русинів.

Список використаних джерел

1. Мушинка М. Русини-українці Словаччини 90-х років ХХ століття. – Десять років демократії (1989 – 2000). Здобутки і втрати / М. Мушкина. – Ужгород, 2002. – С. 31-44.
2. Бача Ю. Здобутки і втрати українців Чехословаччини протягом останніх десяти років. Десять років демократії (1989 – 2000). Здобутки і втрати / Ю. Бача – Ужгород, 2002. – С. 56- 66.
3. Хланта І. Сучасний стан національного питання в Закарпатській Україні. Десять років демократії (1989 – 2000). Здобутки і втрати / І. Хланта. – Ужгород, 2002. – С. 44-56.
4. Мишанич О. Закарпатський політичний сепаратизм: міфи і дійсність. Десять років демократії (1989 – 2000). Здобутки і втрати / О. Мишанич. – Ужгород, 2002. – С. 12-24.
5. Lipinsky J. Sabareflexia postavienia a vyvoja Rusinov na Slovensku. – Robert Vicovydavatelstvo, 2002. – 128 s.
6. Scitanie obyvateľov, 2001. – S. 19, 21.
7. <http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/365.rtf>
8. <http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/452.doc>
9. <http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/453.doc>
10. <http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/447.doc>
11. За подальшими деталями щодо русинської політичної етнічності у дев'ятнадцятому та двадцятому століттях див.: P.R.Magocsi *The Shaping of a Nationak Identity: Subcarpathian Rus' 1848-1948* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978). С. 46-47, 93-95 та 237-245.
12. <http://www.ukrajinci.sk/zovten.html>